

THEOLOGIA BIBLICA

Kiss Jenő*

Kolozsvár

A panaszló JHWH panaszló prófétája

I. rész

Bevezetés

A Jer 11–12, 14–15 és 18 szövegegységek olyan különlegességet mutatnak, amelyekkel nem találkozunk sem a Jeremiás könyvének más részeiben, sem az Ószövetség más prófétai szövegeiben: bennük egymás mellett áll JHWH panaszja és a próféta panaszja.¹ Az ótestamentumi kutatás csak fokozatosan figyelt fel az említett szövegrészek eme páratlan sajátosságára.

Az első jelzésértékű megállapítás a múlt század második felének elejéről, Claus Westermann tollából származik, aki a *Grundformen prophetischer Rede* című könyvében a következőket írta: „a panasz motívuma egyetlen prófétánál sem formálódott ki olyan erősen és változatosan, mint Jeremiásnál”² [ford. a szerző, KJ]. E sokféleség – véleménye szerint – mindenekelőtt abban mutatkozik meg, hogy a panasz gyakran Isten szájából hangzik el, az isteni panaszban pedig egymás mellett áll a szövetséges nép elleni *vád* és a személyes *kesergés*. Westermann később, a *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen* című könyvében, rámutatott az isteni és a prófétai panasz egymásmellettségére is. Azonban a két említett panasz egymáshoz való viszonyáról nem szólt, azt nem határozta meg.³

A panaszló Isten és a panaszkodó ember motívuma áll H. D. Bak újabban megjelent *Klagender Gott – klagende Menschen* című könyvének középpontjában is, de a két panasz egymással való kapcsolatának ő sem szentel nagy figyelmet. Ugyanis ő kutatásának célját a Jeremiás próféta úgynevezett konfesszióinak vizsgálatában,

* Kiss Jenő, dr. (Somosd, 1963) 1987-ben szerzett teológiai oklevelet a Kolozsvári Protestáns Teológián és 1988-ban szentelték lelképásztorná. 1987 és 1995 között lelképásztori szolgálatot végzett Magyarbükksősen és Udvarfalván. 1996 és 2004 között az Erdélyi Lelkészerterkezleti Szövetség elnöke volt. 1996 és 2005 között a segédlelképásztorok, majd az önálló lelképásztorok továbbképzését vezette. Az Utrechti Állami Egyetem Teológiai Fakultásának ösztöndíjasaként az ószövetségi írásmagyarázat területén képezte tovább magát (Stipendium Bernardinum, 1990–1992). 1995–2005 között a Nagyszébeni Teológiai Fakultáson tanított Ószövetséget és héber nyelvet. 2000-től a Kolozsvári Protestáns Teológián tanít gyakorlati teológiai tárgyakat (előbb katekétikát, majd pojménikát és ekléziasztikát). Doktori címet az Utrechti Állami Egyetem Teológiai Fakultásán szerzett 2000-ben. Disszertációjának témája: *Isten és a próféta panaszja Jeremiás könyvének 11–12, 14–15 és 18. fejezeteiben*. Tanulmányai közös tanulmánykötetekben, a Református Szemlében és egyéb bel- és külföldi folyóiratokban jelentek meg. Doktori értekezését *Die Klage Gottes und des Propheten. Ihre Rolle in der Komposition und Redaktion von Jer 11–12, 14–15 und 18* címmel a Neukirchener Verlag jelentette meg 2003-ban a Wissenschaftliche Monographien zum Alten Testament sorozat 99. köteteként.

¹ Vö. Jer 11,18–12,12,1–6-ot 12,7–12-vel, Jer 15,5–9-et 15,10–21-el, és Jer 18,13–17-et 18,18–23-al.

² Westermann, Claus: *Grundformen prophetischer Rede*. BEvTh 31, Christian Kaiser Verlag, München 1971, 145.

³ Vö. Westermann, Claus: *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*. GAT 6, Göttingen 1978, 153.

valamint némely más panaszszöveg vizsgálatában, és pedig a jeremiási panasz-hagyomány továbbképződésének keretében határozza meg.⁴

E két említett szerzővel ellentétben H. D. Preuß, a *Theologie des Alten Testaments* című művének második kötetében, az Isten és a próféta panaszát egymással összefüggésbe hozza, amikor a következőket írja: „Sirámaiban Jeremiás népének nyomorúságát [...] JHWH elé viszi, aki Jeremiás szerint olyan Isten, aki népe és országa miatt maga is kesereg”⁵ [ford. a szerző, KJ].

Jelen tanulmánynak az a célja, hogy meghatározza és leírja az egymás mellett található isteni és prófétai panasz közötti viszonyt. Ennek érdekében először megvizsgálja a JHWH panaszait (I.), majd a próféta „vallomásait” (II.), hogy kidomborítsa azok formai és tartalmi sajátosságait. E sajátosságok alapján bemutatja a panaszszövegekből kirajzolódó isten- és prófétaképet, majd összeveti őket egymással (III.).

I. JHWH panasza Jer 11–12, 14–15 és 18-ban

JHWH panaszai Jer 12,7–12; 15,5–9 és 18,13–17-ben találhatóak. Noha e szövegrészek panasz-jellege nem tűnik szembe minden esetben, az alább kidomborítandó formai és tartalmi sajátosságaik alapján jogosan nevezhetjük őket Isten siralmainak. Ez az irodalmi formára vonatkozó megállapítás azért fontos, mert az eddigi kutatás csupán panaszló hangvételű, kisebb terjedelmű szövegrészekről beszélt, amelyeket elsősorban a Jeremiás próféta korai igehirdetését tartalmazó 2–6 fejezetekben kerestek. Az egyes siralmak tartalmi és formai sajátosságát, valamint szövegkörnyezetükkel való kapcsolatukat a következőkben vázoljuk.

1. Jer 18,13–17

A három isteni panasz közül elsőnek *Jer 18,13–17*-hez fordulunk. Ezt a különleges eljárást, azt, hogy a sorrendben harmadik panaszszövegből indulunk ki, annak alább kidomborítandó jellegzetességei indokolják.

לכן כה אמר יהוה	13α	Ezért így szól JHWH:
שאלוֹנֵי בָנוּיִם מִי שָׁמַע כְּאַלֵּה	13αβ	Kérdezzétek meg a népeket! Ki hallott ilyeneket?
שֶׁעָרַרְתָּ עֲשָׂתָהּ מֵאֵר בְּתוֹלַת יִשְׂרָאֵל:	13b	Végtelenül borzalmas dolgot tett Izráel Szüze.
הֵיזֹב מִצּוֹר שְׂדֵי שְׁלֹג לְבָנוֹן	14a	Elhagyja-e a mező szikláját Libánon hava?
אִם־יִנְתְּשׁוּ מַיִם זְרִיִם קְרִיִם נוֹזְלִיִם:	14b	Elapadnak-e mások vizei, buzgó források?
כִּי־שָׁכַחְנִי עָמִי	15α1	Ugyanis elfelejtett engem az én népem.
לְשׂוֹא יִקְטְרוּ	15α2	A hiábavalóságnak áldoztak.
וַיִּשְׁלֹם בְּדַרְכֵיהֶם שְׁבִילֵי עוֹלָם	15βα	És elgáncsolták őket útjaikon, az ősi ösvényeken,
לְלַכֵּת נְתִיבוֹת דֶּרֶךְ לֹא סְלוּלָה:	15ββγ	hogy ösvényeken járjanak, egyengetetlen (új) ⁶ úton.

⁴ Vö. Bak, D. H.: *Klagender Gott – klagende Menschen. Studien zur klage im Jeremiabuch*. BZAW 193, Berlin/New York 1990, 3.

⁵ Preuß, H. D.: *Theologie des Alten testaments*. Band 2. Israels Weg mit JHWH, Stuttgart 1992, 98.

⁶ A *לֹא סְלוּלָה* (nem egyengetett út) valószínűleg a 15βα versben álló *עוֹלָם שְׁבִילֵי*-nak, Isten megbízható útjainak az ellentéte: az új út, amelyre a bálványok Izráelt elcsábították. Vö. Kiss Jenő: *Die*

- לשום ארצם לשמה שריקות עולם 16a Hogy országuk pusztasággá legyen, örök borzadályá.
 כל עובר עליה ישם ויניד בראשו: 16bα Aki csak átmegy rajta, megretten és fejét csóválja.
 כרוח־קדים אפיצם לפני אויב 17a Mint a keleti szél szórom szét őket az ellenség előtt.
 ערף ולא־פנים אראם ביום אידם: 17b Hátat és nem orcát mutatok nekik vesztüknek napján.

Jer 18,13 skk. először azáltal tűnik ki, hogy az *a prófétai ítélethirdetés jellegzetes stílusesszüközzeit és fogalmazásait* tartalmazza. Ezek közül elsőnek a 13ay vers **מי שמע כאלה** (ki hallott ilyeneket?) retorikus kérdését említjük, amely Jer 2,10b hasonló jellegű **כזאת** (ha történt-e ilyen?) kérdésre emlékeztet. Ez után a 14. versben található és a Jeremiás könyvére jellemző kettős retorikus kérdésre utalunk, amelynek első tagját a **ה**, a második tagját pedig az **אם** kérdőszó vezeti be.⁷ A 13ay vers retorikus kérdése a választott nép elutasító magatartásának páratlanságát,⁸ a 14. vers kettős retorikus kérdése pedig annak érthetetlenségét juttatja kifejezésre.⁹ A prófétai ígéhirdetésből származik a **שערוורי** melléknév is,¹⁰ amely a **מאד** módhatározóval együtt Izráel magatartásának páratlansága mellett annak botrányosságát is kiemeli.

E stílusesszüközök mellett megtalálhatók *Izráel olyan megnevezései is, amelyek úgyszintén a prófétai ítélethirdetésben fontosak*: a **בתולת ישראל** (Izráel szüze)¹¹ és az **עמי** (népem)¹² megnevezések a 13bβ, illetve a 15a versben. E megnevezések által az Úr és népe közötti kapcsolat bensőségessége, pontosabban JHWH népéhez való kötődésének meghittsége jut kifejezésre, amelynek hátterében a nép elutasító magatartása annál fájdalmasabb.

Jer 18,13 skk. ugyanakkor olyan jellegzetességeket is mutat, amelyek által különül a prófétai ítélethirdetéstől és a *többi isteni panaszhoz* kapcsolódik. Egy ilyen jellegzetesség az igeszakaszon belüli stílusváltás: a 13 sk. versek megszólító, egyes szám második személyben fogant beszédét felváltja JHWH egyes szám első személyű beszéde (15–17. versek). Ez a közvetett beszédstílus, valamint a megszólító elemek hiánya a nép elérhetetlenségének kifejezői. Ezt önti szavakba a nép magatartását jelző, Jeremiás próféta korai ígéhirdetésére jellemző **שכח**¹³ (elfelejteni) ige is a 15a versben. E kifejezésforma (én-beszéd) által szövegünk kapcsolódik a Jer 12,7–12-ben úgyszintén az Úr közvetett beszédéként megfogalmazott isteni panaszhoz.

A Jer 18,13 skk. érintkezései egyfelől a prófétai ítélethirdetéssel, másfelől az isteni panaszokkal arra engednek következtetni, hogy ez a szöveg a jeremiási ítélethirdetésben gyakran fellelhető, a 2–6 fejezetekben elszórtan jelentkező isteni *panaszkodásnak* a *panasszal* való felváltásáról tanúskodik. Más szóval: a különböző szövegösszefüggésekben megjelenő panasz-jellegű kifejezésekből irodalmi forma lesz. Mivel ez a folyamat ebben a szövegrészben érhető tetten a legvilágosabban, kronológiailag ez a panasz tekintendő az elsőnek a JHWH-panaszok sorában. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy Jer 18,13 skk. megnevezi ugyan JHWH panaszának okát, a szeretett, de

Klage Gottes und des Propheten. Ihre Rolle in der Komposition und Redaktion von Jer 11–12, 14–15 und 18. WMANT 99, Neukirchen–Vluyn 2003, 187sk.

⁷ Ilyen kettős kérdéssel találkozunk például Jer 2,31; 3,5; 5,9.22; 8,4.19.22; 14,9.22; 22,28; 31,20 igehe-lyeken.

⁸ Vö. Ézs 66,8.

⁹ Vö. Ézs 66,8; Jer 31,20; Mík 4,9; Ézs 66,8; Jer 31,20; Mík 4,9.

¹⁰ A melléknév jelentése: „valami rettenetes”. Vö. Hós 6,10; Jer 5,30 és Jer 23,14.

¹¹ Vö. Jer 31,4.21 és Ám 5,2.

¹² Vö. pld. Jer 2,13.31; 4,22; 6,14; 9,1.

¹³ Ld. Jer 2,32; 3,21 és 13,25-öt, valamint Hós 2,15 és 8,6-ot.

elérhetetlen nép példátlan és természetellenes, éppen ezért érthetetlen hűtlenségét, azonban e magatartás következményeiről, az ítéletről, nem szól. Itt elsősorban Isten fájdmáról, és nem igazságának érvényesítéséről van szó. A büntetés motívumával a 15b–16.17 versek foglalkoznak, ám azok irodalomkritikai okokból értelmező kiegészítéseknek tekintendők.¹⁴

2. Jer 12,7–12

עזבתי את־ביתי	7a α	Elhagytam házamat,
נטשתי את־נחלתי	7a β	Elvetettem örökségemet,
נתתי את־יְרֹדוֹת נַפְשִׁי בַכֶּף אִיבִיָּה:	7b	Kiszolgáltattam lelkemnek kedveltjét ellenségének.
הִיִּתָה־לִי נַחֲלֹתִי כְאֲרִיָּה בֵיעַר	8a	Örökségem olyanná lett hozzám, mint az erdei oroszlán.
נַתְנָה עָלַי בְּקוֹלָהּ	8b ₁	Ordít ellenem.
עַל־כֵּן שָׁנְאַתִּיהָ:	8b ₂	Ezért gyűlölöm őt.
הָעֵשׂ צָבוּעַ נַחֲלֹתִי לִי	9a α	Olyan hozzám örökségem, mint a hiéna ¹⁵
הָעֵשׂ סָבִיב עָלֶיהָ	9a β	Körül vette őt a hiéna.
לָכוּ אֲסַפּוּ כָל־חַיֵּת הַשָּׂדֶה הַתּוֹי לֹאֲכָלָהּ:	9b	Nosza, gyűljetek össze mezőnek vadjai, jöjjetek prédára!
רַעִים רַבִּים שָׁחַתוּ כְרָמִי	10a α	Sok pásztor pusztította szőlőmet,
בַּסֶּסוּ אֶת־חֻלְקֹתִי	10a β	taposta örökségemet,
נַתְנֹו אֶת־חֻלְקַת חֲמַדְתִּי לַמֹּדַבֵּר שִׁמְמָה:	10b	tette vágyakozásom örökségét kietlen pusztává.
שִׁמְמָה לְשִׁמְמָה	11a α	Kietlenségévé tette őt.
אֲבָלָה עָלַי שִׁמְמָה	11a β	Gyászol engem kietlenül,
נִשְׁמָה כָל־הָאָרֶץ	11b α	Kietlenné vált az egész ország,
כִּי אֵין אִישׁ שֶׁם עַל־לֵב:	11b β	Hiszen nincs ember, hogy szívére venné.
עַל־כֵּל־שָׁפִים בַּמִּדְבָּר בְּאוֹ שְׂדֵדִים	12a α	A pusztítók elmenten minden pusztai karavánútra.
כִּי חָרַב לִיהוָה אֲכָלָהּ	12a β	Mert az Úr kardja pusztít
מִקְצֵה־אָרֶץ וְעַד־קְצֵה הָאָרֶץ	12a γ	az ország [egyik] végétől a [másik] végéig.
אֵין שְׁלוֹם לְכָל־בָּשָׂר:	12b	Egyetlen test sincs biztonságban.

A 18,15–17-ben tapasztalt közvetett JHWH-beszéd stílusa jellemzi Jer 12,7–12-öt is. Azzal a különbséggel, hogy ez a beszédmód itt nem a nép elérhetetlenségét, hanem JHWH saját megsemmisítő ítélete feletti reflexióját fejezi ki.¹⁶ Ez a panasz is beszél a 8a.b₁ versben a nép magatartásáról, de a Jer 18,15a-hoz viszonyítva itt fokozás

¹⁴ Ennek az állításnak részletes indoklását, valamint a 15b–16.17 versek irodalomkritikai megítélését ld. Kiss Jenő: *í. m.* 186–190.

¹⁵ McKane, W.: *Jeremiah. Vol. I: Introduction and Commentary on Jeremiah I–XXV (ICC)*, Edinburgh 1986, 273, véleményéhez csatlakozva az עֵשׂ főnevet mint későbbi, a szövegben megértési zavart okozó kiegészítést elhagyjuk. A szerző valószínűleg azért tűzte be azt erre a helyre, hogy a 9a α és 9a β között ugyanannak a szóalaknak az ismétlésével párhuzamosságot hozzon létre.

¹⁶ Ld. pl. a שָׁנְאַתִּיהָ (gyűlölöm őt) kifejezést a 8b₂ versben, amely nemcsak érzelmet fejez ki, hanem annak következményét: a gyűlült örökség eltávolítását (vö. 1Móz 26,17; Bír 11,7 és Hós 9,15).

figyelhető meg: A JHWH elidegeníthetetlen örökségének (נחלה) magatartását nem egyszerűen Istentől való elfordulásként, hanem – a 8a. versben található oroszlán-kép és a magyarázó 8b₁ vers által¹⁷ – ellene való lázadásként ábrázolja. Ez a magatartás megfelel a Júda lényévé vált ellenséges érzületének. Ezt a JHWH népének belsejében végbement változást és annak végeredményét juttatja kifejezésre a לִי הִיתָה לִי kifejezés.¹⁸ E kérdéssel – a népe belsőjének, lényének megváltozásával és az annak nyomán kialakult beállítottságával – a próféta Jer 2,21; 13,23 és 17,1–4¹⁹-ben foglalkozik.

Továbbá azt is megfigyelhetjük, hogy ennek a témának a panasz egészében alárendelt szerepe van: a központban álló ítélet megindokolására szolgál. Az ítéletet a 11–12a versek háborús eseményként ábrázolják. Ez az ítélet megfelel a nép magatartásának: a nép belsejében végbement változást az ország „átváltoztatása” követi, amit a לִי הִיתָה לִי szófordulat juttat kifejezésre.²⁰

A háborús esemény azonosításában segítségünkre van a 7b. versben található נָתַן אֶת בְּכַף szófordulat. Ez a szófordulat többször is megtalálható az Ószövetségben, amelyben a JHWH által ítélete eszközéül használt ellenséges hatalmat következetesen a יָד főnév jelzi. Az által, hogy a 7b. vers a szokásos יָד helyett a כָּף névszót használja, egy aktuális eseményre utal.²¹ A Jer 12,7 és a Jeruzsálem elestét panaszló JSir 2,7a, ill. az arra visszatekintő Ézs 47,6b közötti párhuzamosságok²² arra engednek következtetni, hogy a Jer 12 skk. háttérében a Kr. e. 587/86-ban bekövetkezett nemzeti katasztrófa áll.

Ezt az eseményt az ország egészét jelző כָּל-הָאָרֶץ a 11ba versben és a harctérről megmenekültek felkutatásának motívuma a 12aa versben²³ teljes, a 10b versben szereplő לִי (tárgy +) אֶת נָתַן szófordulat, valamint a 12bβ versben álló tagadó névszói mondat שֵׁם עַל-לֵב אִישׁ אֵין²⁴ tartós pusztításként ábrázolja. A teljes és tartós pusztítás

¹⁷ A לִי הִיתָה לִי kifejezés az ordítást mint ellenséges megnyilvánulást jelzi. Jer 25,30; Zsolt 46,7 és 68,34-ben ennek a kifejezésnek JHWH az alanya.

¹⁸ Ezt a Jer 23,4 és Ez 22,18-ban is megtalálható kifejezőmódot Wendel, U.: *Jesaja und Jeremia*. Worte, Motive und Einsichten in der Verkündigung Jeremias, BThSt 25, Neukirchen-Vluyn 1995, 22. „a vétek megváltoztathatatlansága feletti panasznak” [ford. KJ] nevezi.

¹⁹ Ez az igehely különösen tanulságos, mert az „az ember teljes belső beállítottságát” (Wanke, G.: *Jeremia 1,1–25,14*. ZBKAT 20.1, Zürich 1995, 63) összekapcsolja az „örökség” feladásával.

²⁰ E szófordulat háttérében a „tejjel és mézzel folyó föld”, azaz a termékeny föld képe áll. Ez az ígért földjének természetes sajátossága. Most ezt a természetes termékenységet JHWH az ellentétére – pusztasággá – változtatja. E szófordulat a fogság utáni próféciaiban az ítéletnek üdvösségbe való „átváltoztatását” fejezi ki (ld. Zof 3,19 sk. és Ézs 60,15).

²¹ Ez a főnév általában a כָּף (ld. Bír 6,13; Zsolt 119,109; Péld 6,3; Ézs 28,4) és a מִן (ld. Bír 5,14; 1Sám 4,3; 2Sám 14,16; 19,10; 22,1; 2Kír 16,7; 20,6; 2Krón 30,6; 32,11; Ezsd 8,31; Zsolt 18,1; 71,4; Ézs 38,6; Jer 15,21; Mík 4,10) előjárószókkal fordul elő, és azt az aktuális élethelyzetet jelzi, amelyben az ember van, vagy amelyből kiszabadított.

²² A párhuzamosságok világosan kitűnnek az alábbi táblázatból:

Jer 12,7	עֹבְדֵי אֶת בֵּיתִי נִשְׁתַּחֲוִּיתִי אֶת נַחֲלָתִי
JSir 2,7a	נָתַתִּי אֶת-יְהוָה מִזְבַּחֹ נָאֵר מִקְדָּשׁוֹ הַסֵּנִיַר בֵּיתִי אוֹיֵב חֹמַת אֲרַמְנוֹתַיִה
Ézs 47,6	קִצְפַּתִּי עַל-עַמִּי חֲלַלְתִּי נַחֲלָתִי וְאֶתְנַם בֵּיתֶךָ

²³ A כָּל-הָאָרֶץ kifejezés a pusztai karavánutakat mint a menekülők útvonalait jelöli.

²⁴ Ez a névszói mondat egy állapotot, a kilátástalanság állapotát jelzi. Ld. Bak: *i. m.* 37., és Wanke: *i. m.* 129.

gondolatát leginkább a babilóniai hadjárat borzalmainak idejéből, vagy a közvetlenül utána következő időből érthetjük meg.

A pusztítás *tárgya* JHWH tulajdona. A megnevezésére használt főnevek – נחלה, כרם és חלקה (V. 7aβ. 10aα.β) –, valamint a ידרות נפשי és חלקת חמדותי (V. 7b.10b) birtokos-szerkezetek értésünkre adják, hogy Istennek tulajdonához való viszonyát nemcsak a tulajdonjog határozza meg, hanem a felbonthatatlan és bensőséges kötődés is.²⁵ A pusztítás *alanyát* a רעים רבים (V. 10aα) és שדרים (V. 12a) megnevezések katonai hatalomként jellemzik. Ezek az általános kifejezések nem beszélnek kifejezetten JHWH-nak az eseményekben való szerepéről.

Azonban a 7. és 10. versek közötti szerkezeti rokonság, valamint a fogalmazásban megmutatkozó közelség világossá tesz, hogy az események háttérében maga JHWH áll, aki népeket használ ítélete eszközéül. A 7aα versben álló עזבתי את־ביתי (elhagytam házamat) fogalmazás elmondja, hogy JHWH-t az általa kezdeményezett ítélet „otthon-talanná” és magányossá tette.²⁷ Az ítélet az ítélt is sújtotta: olyannyira, hogy a megszemélyesített, pusztává lett földnek JHWH felett bánkódnia, őt gyászolnia kell (שמנה עלי אבלה 11aβ. vers²⁸). Az ily módon ábrázolt helyzet *fájdalmasan paradox*: Noha az ország JHWH elidegeníthetetlen és szeretett tulajdona, mégis megsemmisíteti azt. E helyzet ellentmondásossága utalás arra a szorongatott helyzetre, amely a JHWH panaszának okát képezi.

A próféta a legmegfelelőbb formát annak kifejezésére, ahogyan JHWH magát az ítélet végrehajtásakor érzi, a Jer 18,13 skk-val ellentétben nem az ítélethirdetés műfajában, hanem Izrael panasz-irodalmában találja meg: a kezdő 7. vers formája a népi panasz énekben fellelhető kijelentő módban fogalmazott vádat utánozza,²⁹ amely az egész közvetett JHWH-beszédnek panasz-jelleget kölcsönöz.

²⁵ Ebben a vonatkozásban különösen kifejező a חלקת חמדותי birtokos szerkezet, illetve a חמדה melléknév, amely az örökség kívánatosságá mellett a birtoklási vágyat is kifejezi. Vö. Wallis, G.: *TbWAT II*, Stuttgart é. m., 1977, 1022 sk.

²⁶ A főnevekhez mind a 7., mind a 10. versben egyes szám első személyű birtokragok jelzik a JHWH-hoz való tartozást; a 7. és 10. versek szerkezetükben is megfelelnek egymásnak: két-két rövidebb és egy-egy hosszabb vessorból állnak. A rövid vessorokban egy-egy főnév, a hosszabb vessorokban egy-egy birtokos szerkezet található.

²⁷ Vö. Jer 9,1-et. Ezt az igeverset, csatlakozva Holladay, W. L.: *Jeremiah 1*. Hermencia, Philadelphia 1986, 298 és Craigie, P. C. / Kelley, P. H. / Drinkard, J. F., Jr.: *Jeremiah 1–25*. WBC 26, Dallas 1991, 144. véleményéhez, az Úr panaszaként olvassuk, amely meghatóan fogalmazza meg JHWH bánatos vágyódását, hogy népét elhagyja. McKane: *i. m.* 199., Rudolph, W.: *Jeremia* (HAT I, 12), Tübingen 1958, 61., Wanke: *i. m.* 104., Jer 9,1-et a próféta panaszának tekinti.

²⁸ Az על אבל kifejezés az Ószövetségben általában a halott meggyászolását juttatja kifejezésre (ld. 1Móz 37,34; 2Sám 13,37; 14,2; 19,2; 2Krón 35,24). Emellett van „szomorúnak lenni/valami miatt bánkódni” jelentése is (ld. Hós 10,5; Ézs 66,10; Ezsd 10,6).

²⁹ Ld. Zsolt 44,10a_{1,2}.b és 60,12a.b. Az ígéhelyek szerkezeti és fogalmazásbeli rokonságát jól ábrázolja a következő táblázat:

	JHWH szerepe a háborúban	Közösség felbontása
Zsolt 44,10a _{1,2} .b	ולא־חצא בצבאותינו	ותכלימינו אף־זנחתנו
Zsolt 60,12a.b	ולא חצא [...] בצבאותינו	הלא אתה אלהינו זנחתנו
Jer 12,7aα.β.b	נתתי את ידרות נפשי בכף איביה	עזבתי את ביתי

Azonban a tudatos fogalmazás nem csak az elején, hanem az egész szakaszban megfigyelhető. Erről a későbbi kiegészítésekből (9.11aa.12.13 versek)³⁰ kihámozott költemény tanúskodik, amely egységes versritmusa – két rövidebb versrészt egy hosszabb követ – és kiegyensúlyozott felépítése – két vers az Úr ítéletes cselekvését és másik kettő az ítéletet magát ábrázolja – alapján igazi művészi alkotásnak bizonyul (ld. a táblázatot).

V. 7aα	עֹזְבֵי אֶת־בֵּיתִי
V. 7aβ	נִשְׁטֵי אֶת־נַחְלָתִי
V. 7b	נָתַתִּי אֶת־יְדֵדוֹת נַפְשִׁי בַכֶּף אִיבִיָּה
V. 8a	הִיטֵה־לִּי נַחְלָתִי כִּאֲרִיָּה בִיעַר
V. 8b ₁	נָתַנָּה עָלַי בַּקּוֹלָהּ
V. 8b ₂	עַל־כֵּן שָׁנֵאתִיָּהּ
V. 10aα	רַעִים רַבִּים שָׁחַתוּ כְרַמִּי
V. 10aβ	בַּסֶּסוּ אֶת־חֻלְקָתִי
V. 10b	נָתַנּוּ אֶת־חֻלְקַת חֲמַדְתִּי לַמְדַּבֵּר שִׁמְמָה
V. 11aβ	אֲבָלָה עָלַי שִׁמְמָה
V. 11ba	נִשְׁמָה כָּל־הָאָרֶץ
V. 11bβ	כִּי אֵין אִישׁ שֵׁם עַל־לֵב

3. Jer 15,5–9

כִּי מִי־יִחַמַּל עָלֶיךָ יְרוּשָׁלַם	7aα	Ki fog irántad részvétet érezni, Jeruzsálem?
וּמִי יִנּוֹד לְךָ	7aβ	Ki fog neked részvétet nyilvánítani?
וּמִי יִסּוֹר לְשֹׂאֵל לְשֵׁלֶם לְךָ:	7b	Ki fog letémi (az útról), hogy megkérdezze: hogy vagy?
אֶת נִשְׁטָת אֲתִי נֹאמֵי־הוּוּה	6a ₁	Te vetettél el engem, mondja JHWH,
אַחֹר תִּלְכִּי	6a ₂	hátadat fordítottad nekem.
וְאַט אֶת־יְדֵי עָלֶיךָ וְאַשְׁחִיתְךָ	6bα	Én pedig kinyújtottam kezemet ellened és megsemmisítettelek.
נִלְאַיְתִי הַנַּחֵם:	6bβ	Nem tudtam már megváltoztatni.
וְאַזְרַם בַּמְזֵרָה בְּשַׁעֲרֵי הָאָרֶץ	7a	Rostáltam őket rostalapáttal az ország kapuiban.
שְׁכַלְתִּי אֲבַדְתִּי אֶת־עַמִּי	7bα	Gyermektelenné tettem, kiirtottam népemet.
מִדְּרַכֵּיהֶם לֹא־שָׁבוּ:	7bβ	Útjaikról nem tértek vissza. ³¹
עֲצֻמוֹתַי אֲלֻמְנָתוֹ מִחוּל יַמִּים	8aα	Özvegyei számosabbak lettek nekem a tengerek fővényénél.
הַבָּאֵתִי לָהֶם עַל־אֵם בַּחֹר שָׂרָד בְּצַהֲרֵי־ם	8aβ	Az ifjú anyjára ³² pusztítót hoztam kellő délben,

³⁰ E versek irodalomkritikai megítélésével kapcsolatban ld. Kiss Jenő: *i. m.* 61–70.

³¹ A LXX ezt a mondatot a büntetés indoklásának tekinti és így olvassa: διὰ τὰς κακίας αὐτῶν (gonoszságaik miatt). Ez az olvasat, amint az az alábbiakban kitűnik, nem helyénvaló.

³² A **לָהֶם** a LXX nyomában törlendő. Az általános többes számot nem indokolja ez a verssor, hiszen az **אֵם בַּחֹר** csak az édesanyját említi. Ezt a szövegkritikai műveletet alátámasztja továbbá a következő verssorban (9a₂) az **עָלֶיָּהּ** egyes szám harmadik személyű nőnemű előjárószó, amely szintén édesanyjára vonatkozik.

- הפלתי עליה פתאם עיר ובהלות: 8b A város[ban] hirtelen ijedelmet bocsátottam rá.
- אמללה ילדת השבעה נפחה נפשה 9a₁ Elszáradt, aki hetet szült, kilehelte lelkét.
- באה שמושה בער יומם בושה וחפרה 9a₂ Napja még napközben lehanyatlott, megszégyenült, reményiségében csalódott.
- ושארייתם לחרב אתן לפני איביהם 9b₁ Maradékaikat is kiszolgáltatom a kardnak ellenségeik előtt.
- נאם־יהוה: 9b₂ mondja JHWH.

A Jer 12,7–8.10.11aβ.b-ben megfigyelt motívumok megjelennek *Jer 15,5–6.7b–9a*-ban (a 7a és 9b versek későbbi kiegészítéseknek bizonyultak³³), a harmadik isteni panaszban is: A választott nép magatartásáról mint a büntető ítélet okáról a 6a. vers szól, az Úrnak a pusztításban játszott szerepének és az így támadt helyzetnek a motívuma végighúzódik az egész szakaszon. De ezek a motívumok itt sokkal erősebben jelentkeznek, mint Jer 12,7–8.10.11aβ.b-ben. Így Jer 15,5–6.7b–9a az isteni panasz végső kifejtésében áll előttünk.

A választott nép *magatartásának* bemutatása Jer 15,6a-ban immár nem azon fáradozik, hogy annak lázadó jellegét aláhúzza – amint azt Jer 12,8 teszi –, hanem azon, hogy annak JHWH-ra néző fájdalmas mivoltát kidomborítsa. Ezt egyrészt a 6a₁ versben szereplő נטש ige használatával,³⁴ valamint a hátat fordítás motívumával (תלכי) és a 6a₂ álló fordított sorrendű igei mondattal éri el, amely a megszemélyesített Jeruzsálem cselekedetét végleges elválásként jellemzi, JHWH-t pedig mint elhagyottat mutatja be.

Az Úrnak a büntető ítéletben játszott *szerepéről* Jer 15,5–6.7b–9a úgyszintén pregnansabban beszél, mint Jer 12,7–8.10.11aβ.b. Míg az utóbbi a pusztítást a nép védtelenségére, illetve annak JHWH általi kiszolgáltatására vezeti vissza, a történelmi események és az Úr cselekvése közötti összefüggésről pedig a 7. és a 10. vers közötti szerkezeti rokonság által csak utalásszerűen beszél, addig Jer 15,6b.7b.8aβ.b JHWH-t mint a nép jövődjét veszélyeztető rombolás *közvetlen* okozóját ábrázolja.

Hasonló figyelhető meg a JHWH érzésével kapcsolatban is, amelyet cselekvése vált ki benne: Jer 12,7–8.10.11aβ.b csak utal rá – az ítélet által keletkezett helyzet ellentmondásossága által –, a Jer 15,6b ezzel ellentétben behatóan beszél róla, amikor JHWH-nak az ítéletre való felkészülését a 6a₁ versben az ítélet végrehajtásától különválasztja, és az Isten büntető szándékában beállt változással a 6a₂ versben az ítéletet megelőző, JHWH bensőjében lezajlott harcot felfedi.³⁶

Az ítélet nyomán előállt *helyzet* ábrázolásában is különböző tendenciák figyelhetők meg. Míg Jer 12,7–8.10.11aβ.b a pusztítás teljességét és tartósságát hangsúlyozza, addig a 15,5–6.7b–9a a helyzet kilátástalanságát állítja előtérbe, és pedig oly erősen, hogy az

³³ E versek irodalomkritikai elemzését ld. Kiss: *i. m.* 120–121.

³⁴ A נטש ige olyan szándékos cselekvést fejez ki, amelyet a legtalálhatóbban elválásként jellemezhetünk. Vö. Lundbom, J.: נטש című, *TbWAT V*, Stuttgart u.a. 1986, 436–442., 437.

³⁵ Az אחרון főnévnek a הלך igével való összekapcsolása egyszeri az Ótestamentumon belül. Hasonló fogalmazással találkozunk Ézs 4,1-ben. Ez a fogalmazás az elmenő leírása a hátramaradott szemszögéből (vö. 2Móz 33,23), aki az elmenőnek már csak a hátát látja. A hát, mint az arc ellentéte, a kommunikáció lehetetlenségét jelöli.

³⁶ A לעלות (belefáradtam a szánakozásba) elmondja, hogy JHWH mindent megtett az ítélet elkerülése érdekében, de most szánakozásának határához érkezett.

az isteni panasz alapgondolatává válik, amely meghatározza mind a panasz szerkezetét, mind annak megfogalmazását: a retorikus hármas kérdésként megalkotott kezdő 5. vers ezt a lehetséges vigasztalók körének lépcsőzetes beszűkítésével (Isten³⁷ – rokonok³⁸ – embertársak³⁹), a vigasztalás fokozatos lohasztásával (szabadítás – együttérzés – érdeklődés) és siratóénekekre jellemző Qina-versmérték által juttatja kifejezésre. A 7b–9a versekben található közvetett JHWH-beszéd a kilátástalanságot egyfelől az egyre hosszabbodó mondatok által fejezi ki, amelyek a pusztítás és utóhatásainak fokozását fejezik ki, másfelől az által, hogy az ítélet leírásáról (7ba.8aβ.b versekben) a következmények ábrázolására (8aa.9a versek) vált, hogy az események sötét kicsengését érzékeltesse. A helyzet reménytelensége, valamint a megszemélyesített Jeruzsálemhez intézett beszéd (5–6 versek) által a szerencsétlenség tetőfokára ér.

De az isteni panaszban nem ez az utolsó szó, hanem az, hogy JHWH, aki a szerencsétlenség közvetlen okozójaként nem hozhat segítséget és vigasztalást, odaáll az ítéletben szenvedő nép mellé, sőt, Ő hordozza az ítélet következményeit: a 8aa versben szereplő megszámlálhatatlan özvegy mind JHWH özvegye. Így ez az utolsó panasz tovább fokozza a Jer 12,11a gondolatát, a JHWH felett gyászoló ország motívumát.

Összefoglalás

A fentiek megmutatták, hogy az isteni panaszok között tartalmi és formai különbségek vannak, amelyek miatt formatörténeti szempontból nem beszélhetünk JHWH-panasz énekekről, vagyis az isteni panaszének műfajáról. Ugyanakkor rávilágítottak arra, hogy a Jeremiás könyvének elemzett szövegei Isten panaszait tartalmazzák, amely különböző történelmi helyzetekben fogantak és az azokkal kapcsolatos teológiai kérdéseket fogalmazzák meg: Jer 18,13–15a JHWH a prófétai igehirdetéstől kölcsönzött kifejezésekkel népének az első babilóniai deportációt megelőző időben tanúsított természetellenes viselkedését és elérhetetlenségét, megszólíthatatlanságát panasolja el. Jer 12,7–8.10.11aβ.b-ben a közösségi panasz énekből vett vádemeléssel a nép lázadó magatartása által kiváltott Kr. e.-i 587/86-os teljes pusztításról reflektál, Jer 15,5–6.7b–9a-ban pedig a halotti siratóval az említett esemény után keletkezett reménytelenséget siratja el.

A vizsgálódás megmutatta azt is, hogy a JHWH-panaszok több szövegrétegből tevődnek össze: Jer 18,13–17-ben a 15b–16.17 versek, 12,7–13-ban a 9.11aα.12.13, 15,5–9-ben pedig a 7a.9b versek bizonyultak kiegészítéseknek. E kiegészítésekre jellemző először, hogy egyugyanazon szövegréteghez tartoznak, másodsor, hogy az alapszöveg gondolatait továbbvivő magyarázatokat képeznek, és harmadszor, hogy szűkebb és tágabb szövegkörnyezetükhöz sem tartalmilag, sem szóhasználatukban nem kapcsolódnak.

³⁷ A **חַמּוּל עַל** szófordulat az életet mentő segítséget jelzi, amelyet JHWH hozhatna. A retorikai kérdés annak elmaradását jelzi, ami a bajban lévő biztos halálát jelenti.

³⁸ A **נֹרָא ל** szófordulat a baráti vagy a rokon kör magatartását jelzi, amely szerencsétlenségben vagy gyászban részvétet nyilvánítt.

³⁹ A **סָרָר** ige az átutazó idegen magatartását jelzi, aki a baj láttán letér útvjáról. Ennek tagadása a retorikai kérdés által a legelemibb emberi részvét és érdeklődés elmaradását jelzi.

Klagender JHWH und sein klagender Prophet

I. Teil

Die obigen Analysen haben gezeigt, dass die göttlichen Klagen in Jer 11–12, 14–15 und 18 voneinander sowohl inhaltlich als auch formal abweichen. Aus diesem Grund können die behandelten Texten aus formgeschichtlicher Sicht nicht als JHWH-Klagelieder bezeichnet werden. Gleichzeitig hat sich herausgestellt, dass die analysierten Texte des Jeremiabuches Klagen JHWHs verbalisieren, die unterschiedlichen historischen Situationen entsprungen sind und verschiedene, mit den jeweiligen geschichtlichen Situationen verbundene theologische Fragen thematisieren: Jer 18,13–15a thematisiert das widernatürliche und unbegreifliche Verhalten des Gottesvolkes sowie seine Unerreichbarkeit in der der ersten babylonischen Deportation unmittelbar vorausgehenden Zeit mit Hilfe einer der prophetischen Verkündigung entlehnten Terminologie. Jer 12,7–8.10.11aβ.b reflektiert durch das für die Volksklagelieder charakteristische Element der Anklage die Verwüstung von 587/86 v. Chr. als Folge der Auflehnung des Volkes gegen Gott, und Jer 15,5–6.7b–9a klagt mit Hilfe der Stilelemente der Leichenklage über die nach 587/86 v. Chr. entstandene Hoffnungslosigkeit.

Die Untersuchung hat gezeigt, dass die Klagetexte sich aus mehreren Schichten zusammensetzen: In Jer 18,13–17 haben sich die Verse 15b–16.17, in 12,7–13 die Verse 9.11aα.12.13 und in 15,5–9 die Verse 7a.9b als Ergänzungen erweisen. Diese Ergänzungen zeichnen sich zum ersten dadurch aus, dass sie derselben Textschicht gehören, zu zweiten dadurch, dass sie die Gedanken des Grundtextes erklärend weiterführen, und zum dritten dadurch, dass sie keine inhaltlichen und terminologischen Beziehungen zu ihrem engeren und weiteren Kontext aufweisen.